

واکاوی اهمیت عرصه فکر و علم در تمدن‌سازی نوین اسلامی

با تکیه بر بیانیه گام دوم

محمد دهقانی^۱

اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب؛ الگوی نظام انقلابی تمدن‌ساز

International Conference on the Second Step of the Revolution

چکیده

عرصه فکر و علم، به‌عنوان دو شاخصه مهم در تمدن‌سازی نوین اسلامی به شمار می‌رود. مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی} به‌عنوان فیلسوف و نظریه‌پرداز تمدن نوین اسلامی، بر نقش رشد علمی در تمدن‌سازی نوین اسلامی تأکید کرده‌اند و معتقدند همچنان‌که تحول و پیشرفت در علم داریم، پیشرفت در فکر هم باید پیدا کنیم. در این پژوهش اهمیت رشد علمی و پیشرفت در عرصه فکر و اهمیت این دو عنصر تمدن‌ساز در تمدن‌سازی نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی} واکاوی شده و با روش توصیفی-تحلیلی، اهمیت آن‌ها در عرصه‌ها و مراحل مختلف تمدن‌سازی بررسی و تحلیل شده است. بر این اساس، رهبر معظم انقلاب^{مدظله‌العالی} معتقدند که اندیشه و تفکر، خط و جهت تلاش‌های علمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع را ترسیم می‌کند و تولید علم نیز به معنای شکستن خط و مرز دانش و فتح کردن آفاق جدید، اضافه کردن بر فناوری موجود دنیا است.

واژگان کلیدی

اسلام، تمدن نوین اسلامی، علم، فکر، مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی}

طرح مسئله

تشویق اسلام به خردورزی، تفکر و اندیشه‌ورزی با ضرورت تحقیق در اصول دین مقارن بود و از همان ابتدا عقل در شناخت دین تأثیر به‌سزایی داشت؛ بنابراین، عقل در کنار دین و علم به صاحب خود کمک زیادی می‌کرد. ائمه معصومین علیهم‌السلام نیز تحصیل علم و دانش را مایه تقویت و تأیید عقل انسان معرفی کرده‌اند (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۱: ۲۱۱). در روایتی دیگر عقل، غریزه انسان و از سرمایه بشر است که با علم‌آموزی و تجربه‌اندوزی افزایش می‌یابد (آمدی، ۵۳). علم و دانش از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری تمدن هستند که زمینه رشد مادی و معنوی انسان را فراهم کنند. شکوفایی تمدن موجب رونق و گسترش علم می‌شود و سقوط و رکود تمدن نیز رکود و توقف دانش را به دنبال دارد.

در فرایند تمدن‌سازی اسلامی که عقلانیت محور است، عقل بر تمامی ابزارهای ساخت تمدن حاکم و ناظر است و عقل در وجود انسان به کنش ارزشمند فهم، ادراک، تعقل، تصمیم و بازدارندگی تبدیل می‌شود. اسلام به تفکر اهمیت فراوانی داده و تفکر و اندیشیدن را ستوده است؛ چراکه عقل و استدلال‌های عقلانی کمک شایانی به معرفی و شناخت دین کرده و دین نیز زوایا و افق‌های بسیاری فراروی عقل گشوده است.

قرآن با طرح مسائل عقلانی موجب تحولی عظیم در جامعه مقارن با ظهور اسلام شد؛ چراکه سطح فکری اعراب در زمانی کوتاه چنان متحول شد که می‌توان این رشد عقلی و فرهنگی را معجزه اسلام نامید. اهمیت این امر در قرآن تا آنجاست که خداوند در آیات متعددی انسان‌ها را به دلیل عدم تعقل، عتاب می‌کند، برای نمونه تعبیری مانند (أَفَلَا تَعْقُلُونَ) (أنعام: ۳۲ و بقره: ۴۴)، (أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ) (أنعام: ۵۰)، (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ) (محمد: ۲۴) که بیانگر اهمیت تفکر و تعقل است، در قرآن بارها تکرار شده است. اسلام تعبیر گوناگون عقل و اندیشه انسانی را تأیید کرده و تعقل را صفتی اساسی برای انسان دانسته است، مثلاً در آیه (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ) (أنعام: ۵۰)؛ «بگو: آیا نابینا و بینا یکسانند؟ آیا تفکر نمی‌کنید؟»

نتیجه موهبت عقل، امکان شناسایی هستی و دست یافتن انسان به حکمت و علم اعلی است؛ پس عقل، قوه ادراکی و صفت متمایز انسان از دیگر موجودات است که ناشی از وجود روح الهی در اوست. حضرت علی علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید: «به کار بستن عقل، مایه

هدایت و نجات انسان‌ها و سرکوب کردن عقل باعث گمراهی و سقوط آدمیان است» (آملی، حسن‌زاده، ۱۳۶۶: ۳۳۱، ۲۶۷ و ۲۵۷). امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِذْمَانُ التَّفَكُّرِ فِي اللَّهِ وَفِي قُدْرَتِهِ (کلینی، ج ۲: ۵۵؛ عاملی، ج ۱۵: ۱۹۶)؛ برترین عبادت همواره اندیشیدن درباره خدا و قدرت اوست.»

در تمدن‌سازی اسلامی باید عقلانی عمل کرد و استفاده از رکن عقل در ساخت تمدن اسلامی ضروری است. با توجه به جایگاه عقلانیت در شکل‌گیری تمدن اسلامی و همچنین، با توجه به وجود عناصر عاقل که در صورت عدم آن‌ها تحقق تمدن اسلامی غیرممکن است، می‌توان تمدن اسلامی را تمدن معقول و عقلانی نامید. برای تشکیل تمدن اسلام، باید عقل را معیار و ملاک قرار داد و اولین کار در این راستا آن است که نیروی عقل و خرد در جامعه تقویت شود و گرایش به عقلانیت به‌عنوان یک فرهنگ عمومی درآید.

تفکر در آفرینش، تفکر در وظایف انسان، تفکر در زندگی دنیا، تفکر درباره آخرت، تفکر در اوضاع سیاسی عالم، تفکر در مسائل اصولی و اساسی زندگی بشر. ما تحول در علم و پیشرفت در علم داریم، پیشرفت در فکر هم باید پیدا کنیم. اندیشه و تفکر است که خط و جهت و سمت تلاش‌های علمی و اقتصادی و اجتماعی و سیاسی جوامع را ترسیم می‌کند (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در ششمین همایش ملی نخبگان جوان، ۱۳۹۱/۰۷/۱۲).

عرصه‌های پیشرفت را به‌طورکلی باید مشخص کنیم. در درجه اول، پیشرفت در عرصه فکر است. ما باید جامعه را به سمت یک جامعه متفکر حرکت دهیم؛ این هم درس قرآنی است. شما ببینید در قرآن چقدر

(لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ): (إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (یونس: ۲۴)؛ «مثل زندگی دنیا، همانند آبی است که از آسمان نازل کرده‌ایم که در پی آن، گیاهان (گوناگون) زمین - که مردم و چهارپایان از آن می‌خورند - می‌روید. تا زمانی که زمین، زیبایی خود را یافته و آراسته می‌گردد و اهل آن مطمئن می‌شوند که می‌توانند از آن بهره‌مند شوند، (ناگهان) فرمان ما، شب‌هنگام یا در روز، (برای نابودی آن) فرا می‌رسد (سرما یا صاعقه‌ای را بر آن مسلط می‌سازیم) و آنچنان آن را درو می‌کنیم که گویی دیروز

هرگز (چنین کشتزاری) نبوده است! این گونه آیات خود را برای گروهی که می‌اندیشند، شرح می‌دهیم.»

(لقوم یعقلون): (إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ) (یوسف: ۴)؛ «(به خاطر بیاور) هنگامی را که یوسف به پدرش گفت: پدرم! من در خواب دیدم که یازده ستاره و خورشید و ماه در برابر من سجده می‌کنند.»

(أفلا یعقلون): (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) (بقره: ۴۴)؛ «آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید؛ اما خودتان را فراموش می‌نمایید، با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می‌خوانید؟ آیا نمی‌اندیشید؟!»

(أفلا يتدبرون): (أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) (نساء: ۸۲)؛ «آیا درباره قرآن نمی‌اندیشند؟! اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می‌یافتند.» داریم. ما باید جوشیدن فکر و اندیشه‌ورزی را در جامعه خودمان به یک حقیقت نمایان و واضح تبدیل کنیم (بیانات در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰).

مسئله علم در کشور خیلی مهم است. با مطالعه دقیق و همه‌جانبه، انسان به چند سرفصل محدود می‌رسد که یکی از آن‌ها علم است. ما برای آینده به علم احتیاج داریم. نهضت نرم‌افزاری و تولید علم و اندیشه و فکر که مطرح شد، باید جدی گرفته شود (دیدار با کارکنان صدا و سیما)

علم، مقوله بسیار مهمی است. امروز انسان وقتی به راه‌های مختلف برای پیشرفت کشور نگاه می‌کند، می‌بیند همه منتهی می‌شود به علم. لعنت خدا بر کسانی که در طول ده‌ها سال، کشور را از پیشرفت علمی باز داشتند. وقتی پیشرفت علمی وجود داشته باشد، پیشرفت فناوری را هم با خودش می‌آورد و پیشرفت فناوری هم کشور را رونق می‌دهد و در جامعه نشاط به وجود می‌آورد. اگر علم نباشد، هیچ‌چیز نیست و اگر فناوری هم باشد، فناوری عاریه‌ای و دروغی و وام‌گرفته از دیگران است، مثل صناعت‌های مونتاژی که وجود دارد. علم را باید رویانید. به‌نظر من رسانه می‌تواند در نهضت تولید علم و فکر و نظریه و اندیشه در زمینه‌های مختلف -چه در زمینه فنی و چه در زمینه انسانی و غیره- نقش ایفا کند. شما

می‌توانید خط تولید علم و فکر و نظریه را برنامه‌ریزی شده دنبال کنید. به بحث‌های منطقی و مفید دامن بزنید. کرسی‌های نوآوری را تلویزیونی کنید و چهره‌های علمی نوآور خوب را مطرح نمایید (دیدار با کارکنان صدا و سیما)

در این پژوهش با استفاده از منابع مختلف و با بهره‌گیری از اندیشه‌های متعالی مقام معظم رهبری ^{مدظله‌العالی} به‌عنوان فیلسوف و نظریه‌پرداز تمدن نوین اسلامی، سعی شده است اهمیت فکر، علم و دانش در راستای تمدن‌سازی نوین اسلامی را بررسی و تحلیل کرده و اهمیت آن را با بیان برخی از منافع و کارکردهای گسترش اندیشه‌ورزی و علم تبیین کنیم.

مفهوم‌شناسی

در این بخش به توضیح مختصر و بیان وجه معنایی اصطلاحاتی پرداخته‌ایم که در پژوهش استفاده شده است.

فکر

واژه «تفکر» به صورت افعالی مانند «تفکرون»، «تتفکرون»، «یتفکرون» و... در قرآن به کار رفته است، مانند بقره: ۲۱۹ و ۲۶۶، آل‌عمران: ۱۹۱ و أعراف ۱۷۶ و ۱۸۴ که به‌عنوان نمونه آیه ۲۱۹ سوره بقره ذکر می‌شود. (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمْ لَكَبِيرٌ مِّنْ نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ) «از تو درباره شراب و قمار می‌پرسند. بگو: در آن دو گناهی بزرگ و برای مردمان سودهایی است و گناه آن دو از سودشان بزرگ‌تر است و از تو می‌پرسند که چه چیزی انفاق کنند؟ بگو: در انفاق میانه‌رو باشید؛ نه بخل ورزید و نه همه اموالتان را ببخشید. بدین‌سان خداوند آیات و نشانه‌ها را برای شما بیان می‌کند. باشد که درباره سعادت دنیا و آخرت خود بیندیشید.»

در این آیه شریفه دو نکته وجود دارد؛ اول اینکه مردم را تشویق و تحریک می‌کند به اینکه پیرامون حقایق وجود و معارف مبدأ و معاد و اسرار طبیعت بحث کنند و در طبیعت اجتماع و نوامیس اخلاق و قوانین زندگی فردی و اجتماعی بیندیشند و از میان تمامی علوم می‌کند که از مبدأ و معاد و حقایق بین آن دو بحث می‌کند، آنچه را که مربوط به سعادت و شقاوت انسان است

به کار بگیرند، دوم اینکه قرآن کریم هرچند که بشر را به اطاعت مطلقه و بی چون و چرای خدا و رسول دعوت می‌کند، از طرفی به این هم رضایت نمی‌دهد که مردم، احکام و معارف قرآنی را با جمود محض و تقلید کورکورانه و بدون هیچ تفکر و تعقلی بپذیرند؛ بلکه باید فکر و عقل خود را به کار بگیرند تا در هر مسئله، حقیقت امر کشف شود و با نور عقل، راهشان در این سیر و سلوک روشن شود. گویا مراد از تبیین، همان کشف و پرده‌برداری از علل احکام و قوانین و روشنگری اصول معارف و علوم باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۲۹۵).

تمدن

«تمدن» در زبان عربی از «مدن» به معنای «اقامت کردن» و «پیدا کردن اخلاق شهرنشینان» (معلوف، ۱۳۷۴: تمدن) و معادل واژه «الحضاره» به معنای «اقامت در شهر» است (ابن‌منظور، بی‌تا، ج ۲: ۱۳۰) و از ریشه «حضر» به معنای «شهر»، «قریه» و «روستا» است و در مقابل «بدویت» و «بادیه‌نشینی» قرار دارد (امین، بی‌تا: ۱۱). تمدن را می‌توان مجموعه‌ای از عناصر پنجگانه تصور زندگی در دنیا، هدف زندگی، عقیده بنیادین، تربیت فردی و نظام اجتماعی دانست که آگاهانه یا ناآگاهانه به صورت اجتماعی مورد توجه جمع زیادی از انسان‌ها قرار می‌گیرد (سلامی، ۱۳۸۸: ۳۲) و بسترهای اجتماعی لازم را برای تکامل همه اعضای جامعه انسانی فراهم می‌کند (بن‌نبی، بی‌تا: ۴۲).

تمدن نوین اسلامی

تمدن نوین اسلامی یکی از اصطلاحاتی است که نسبت به آن در دهه اخیر مطالب فراوانی نگاشته شده و هریک از زاویه‌ای آن را بررسی کرده است؛ ولی یک تعریف جامع و مانع درخصوص آن وجود ندارد. در یک تعریف برگزیده که براساس تعریف مختار از تمدن بیان شد، می‌توان گفت: «تمدن نوین اسلامی یعنی ظهور و بروز مادی و معنوی پیشرفت‌های هدفمند، نظام‌مند و نوظهور امت اسلامی با محوریت ایران، براساس تعالیم اسلامی در تمامی عرصه‌های اجتماعی که شکلی معنادار و منضبط به خود گرفته و جامعه اسلامی را به مقاصد خود نزدیک می‌کند.»

هدف تمدن نوین اسلامی این است که با ارائه الگو و روش‌هایی که مبتنی بر معارف اسلامی است، در راستای احیای تمدن اسلامی گام نهد و پیشرفت همه‌جانبه حاصل شود و

تلاش می‌شود تا با یادآوری تاریخ درخشان مسلمانان، در رشد و گسترش علوم و دوره‌هایی از شکوه تمدنی اسلام، مسلمانان به بازیابی قدرت بالقوه اسلام بپردازند. در تمدن نوین اسلامی بر وحدت در عین کثرت تأکید می‌شود. اصلاح و احیای تمدن، جز از طریق پذیرش تنوع و تکثر ممکن نیست و تنوع قومی و مذهبی در جهان اسلام به‌عنوان یک ظرفیت در این راستا محسوب می‌شود.

حیات‌بخشی

اسلام با معارف غنی خود این ظرفیت را دارد تا به‌صورت یک مکتب راهنما و تکیه‌گاه جامعه انسانی قرار گیرد و مسلمانان را به عزت دنیوی و اخروی برساند و این مهم با تجدید حیات اسلام و احیای تمدن اسلام محقق خواهد شد. از علی^{علیه‌السلام} نقل شده که فرمودند: «اِكْتَسَبُوا الْعِلْمَ يَكْسِبُكُمُ الْحَيَاةَ (آمدی، بی‌تا، ج ۲: ۱۵۰)؛ دانش اندوزید تا به شما حیات بخشد» یا «الْجَاهِلُ مَيِّتٌ بَيْنَ الْأَحْيَاءِ (آمدی، بی‌تا، ج ۲: ۱۹۳)؛ نادان، مرده‌ای میان زنده‌ها است». امام خمینی (۱۹۸۹-۱۹۰۲ م) اسلام را آفریننده بزرگ‌ترین و پیشرفته‌ترین تمدن‌ها می‌داند و با اشاره به این نکته که هرکس به قوانین اسلامی عمل کند، به پیشرفته‌ترین تمدن‌ها خواهد رسید (موسوی خمینی، ج ۵: ۲۰۴)، مسلمانان را به احیاء تمدن اسلامی فراخواند.

شهید مطهری (۱۹۷۹-۱۹۱۹ م) از جمله کسانی بود که در زمینه احیاء تفکر اسلامی گام‌های اساسی برداشت و سعی کرد اسلام واقعی را بیان کند. شهید مطهری به یکی از لوازم تمدن‌سازی اسلامی که احیاء تفکر اسلامی است، پرداخته و معتقد است که امروزه گرچه مظاهری از اسلام وجود دارد؛ ولی این مظاهر فاقد ویژگی حیات‌بخشی و حیات‌آفرینی هستند و به همین جهت، احیاء تفکر اسلامی ضروری است. مسلمانان باید تصور خود را از مفاهیم اسلامی تصحیح کنند و این همان معنای احیاء تفکر اسلامی است (مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۵: ۴۲۲).

درواقع علم و دانش منبع همه خوبی‌ها است و اصلی که در دنیا تحول به وجود می‌آورد و همه کارها بر پاشنه آن می‌چرخد، علم است و چرخ زندگی بر محور علم قرار گرفته و همه شئون حیات بشر با علم وابستگی پیدا کرده است، طوری که هیچ کاری و هیچ شأنی از شئون

زندگی بشر را جز با کلید علم نمی‌توان انجام داد (مطهری، ده گفتار، ۱۳۷۷: ۱۷۰)؛ لذا یکی از مهم‌ترین عوامل در ساخت تمدن، علم است و در طول تاریخ، تمدنی را نمی‌توان یافت که بدون توجه به علم توانسته باشد حیات داشته باشد.

تطابق اسلام با مقتضیات زمان

نهادینه شدن تفکر و گسترش عقل‌گرایی، زمینه تحقق تمدن عقلانی اسلام را فراهم می‌نماید. در این راستا باید به بازسازی رابطه عقل و دین پرداخت و با گسترش عقلانیت در جامعه و حتی در طبقه عالمان و اندیشمندان به اجتهاد پویا کمک کرد؛ چراکه با رواج عقلانیت مردم نیز از تقلید کورکورانه و خرافه‌پرستی دوری خواهند گزید و اموری را که با عقل سازگاری ندارد، طرد خواهند کرد. از طرفی عقل‌گرایی در بین مسلمانان باعث می‌شود تا کامل بودن تعالیم اسلامی و تطابق آن با مقتضیات زمان نشان داده شود و علوم عقلی نیز رشد کنند.

یک شریعت کامل در صورتی می‌تواند جامعه را اداره کند که انعطاف‌پذیر باشد؛ بنابراین، به‌منظور تمدن‌سازی نوین اسلامی نوآوری در عرصه‌های فکری، فقهی و اجتماعی ضروری است که گسترش تفکر و رشد علم، زمینه لازم را برای تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم می‌کند. ویژگی فرازمانی و فرامکانی (جیلانی، ۱۴۲۹ ق: ۳۸) دین اسلام و انطباق آن با مقتضیات زمان به کمک فکر و اندیشه و علم و دانش قابل بهره‌برداری است و این ویژگی اسلام می‌تواند ظرفیت تمدن‌سازی دین اسلام را عملی نماید.

می‌توان گفت تجدید حیات اسلام از مسیر اندیشه و تعقل می‌گذرد؛ چراکه عقل به دلیل ویژگی فرازمانی و فرامکانی خود، ابزار دین اسلام در جهت پویایی و مطابقت اسلام با مقتضیات زمان است که احیاء عقل اسلامی یکی از راهکارهای آن است. برای ایفای نقش دین در عرصه اجتماع و نشان دادن پویایی اسلام و تطابق آن با مقتضیات زمان، باید همواره به نوگرایی دینی و تفسیر نو از دین دست زد و دین اسلام را به‌عنوان بزرگ‌ترین دین مدرن به تمامی انسان‌ها معرفی کرد که این مهم با رشد فکری و علمی محقق خواهد شد.

آموزش پویا

اصلاح نظام آموزشی یکی از ابزارهای مهم برای تحقق تمدن‌سازی نوین اسلامی است؛ چراکه نظام آموزشی سنتی برای پاسخگویی به نیازهای روز کارآمد نیست. در عصر کنونی باید آموزش‌ها پویا باشد و شاخصه تفکر و خردورزی در آن برجسته باشد. رهبر انقلاب اسلامی مدظله‌العالی، آموزش همراه با تفکر و تحقیق و تدبر را از دیگر لوازم پایبندی حوزه‌ها به ماهیت علمی برشمردند و خاطرنشان کردند: «استادان محترم حوزه، از ابتدا طلاب را متکی بر مطالعه و تفکر و تحقیق تربیت کنند» (بیانات در دیدار با جمعی از اساتید و فضلا و طلاب نخبه حوزه علمیه قم، ۱۳۸۹/۰۸/۰۲).

وظیفه حتمی دیگر دولت اسلامی، گسترش علم و دانایی است؛ چون دولت اسلامی بدون گسترش علم و دانایی به جایی نخواهد رسید. گسترش آزاداندیشی هم مهم است. واقعاً انسان‌ها باید بتوانند در یک فضای آزاد فکر کنند. آزادی بیان تابعی از آزادی فکر است. وقتی آزادی فکر بود، به‌طور طبیعی آزادی بیان هم هست. عمده، آزادی فکر است که انسان‌ها بتوانند آزاد بیندیشند. در غیر فضای آزادفکری، امکان رشد وجود ندارد. برای فکر، برای علم، برای میدان‌های عظیم پیشرفت بشری اصلاً جایی وجود نخواهد داشت.

ما در مباحث کلامی و مباحث فلسفی هرچه پیشرفت داشتیم، در سایه مباحثه و جدل و بحث و وجود معارض داشتیم. اشکالی که ما همواره به بخش‌های فرهنگی داشته‌ایم، این بوده که به نقش خودشان به‌عنوان یک دولت اسلامی در صحنه کارزار فکری درست عمل نمی‌کنند. کارزار فکری باید باشد؛ منتها کارزار فکری عملاً به این شکل درنیاید که ما به قول سعدی، سگ را بگشاییم و سنگ را ببندیم.

حربه را از دست اهل حق و اهل آن فکری که حق می‌دانیم، بگیریم؛ اما دست اهل باطل را باز بگذاریم که هر بلایی می‌خواهند، سر جوان‌های ما بیاورند. نه، او حرف بزند، شما هم حرف بزنید و در جامعه فکرتزریق کنید. ما به تجربه دریافته‌ایم که آن جایی که سخن حق با منطق و آرایش لازم خودش به میدان می‌آید، هیچ سخنی در مقابل آن تاب پهلوزدن و مقاومت کردن نخواهد داشت (بیانات در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).

عزت آفرینی

یک ملت اگر احساس عزت کرد، پیشرفت خواهد کرد و خواهد بالید؛ اما اگر توسری خورد، استعدادها در او خفه خواهد شد. عزت ملی و آنچه را که امروز به آن غرور ملی گفته می‌شود -البته تعبیر «غرور» با توجه به معنای لغوی خیلی رسا نیست؛ اما رایج است- باید در ملت تقویت کرد تا احساس عزت و توانایی کند. آنچه مایه عزت یک ملت است، مثل ثرات عظیم فکری و فرهنگی و علمی در مقابل چشم آن‌ها قرار می‌گیرد؛ شخصیت‌های برجسته‌شان، گذشته روشن‌شان، استعداد والایشان (بیانات در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).

دانش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دوپست ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم؛ اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

بصیرت آفرینی

بصرت یکی از شاخصه‌های مهم تمدن‌سازی اسلامی است که با استفاده از قدرت فکر و اندیشه حاصل می‌شود. ورود به عرصه سیره عملی امیرالمؤمنین علیه‌السلام و دیگر پیشوایان معصوم علیهم‌السلام در مورد همه امور بر مدار بصیرت بود؛ یعنی همه‌جا با تحلیل و بصیرت، عمل می‌کردند و هرگز بدون سنجش و تدبیر عمیق وارد عمل نمی‌شدند. بصیرت این است که شما بدانید با چه کسی طرفید، بدانید که او درباره شما چه فکری دارد، بدانید که اگر چشم خودتان را بستید و فکر نکردید، ضربه خواهید خورد، این بصیرت است (بیانات در دیدار با مردم اصفهان، ۱۳۹۵/۰۸/۲۶).

مواجهه با ظلم جهانی و استکبار جهانی

دشمنان هر وقت در ما احساس ضعف کردند، جلو آمدند. هر وقت احساس انفعال کردند، به فعالیت خودشان افزودند و پیش آمدند. غربی‌ها ظرفیت عظیم فکر شیعه برای مواجهه با ظلم جهانی و استکبار جهانی را از مدت‌ها پیش فهمیده‌اند؛ از قضایای عراق، از قضایای تنباکو؛ لذا آن‌ها ساکت بشو نیستند. آن‌ها به تجاوز خود، به پیشروی خود ادامه می‌دهند.

پاسخ به نیازهای نو

امروز حوزه نباید در صحنه‌های متعدد فلسفی و فقهی و کلامی در دنیا غایب باشد. این همه سؤال در دنیا و در مسائل گوناگون مطرح است، پاسخ حوزه چیست؟ نه باید غایب باشد، نه باید منفعل باشد؛ هر دو ضرر دارد. فکر نو لازم است، پاسخ به نیازهای نوبه‌نو لازم است که دارد مثل سیل در دنیا مطرح می‌شود. باید شما برایش جواب فراهم کنید. جواب شما باید ناظر باشد به این نیاز و نیز ناظر باشد به پاسخ‌هایی که مکاتب و فرقه‌های گوناگون می‌دهند. اگر از جواب‌های آن‌ها غافل باشید، پاسخ شما نمی‌تواند کار خودش را انجام دهد. باید پاسخ قوی، منطقی و قانع‌کننده بیاورید وسط. باید پاسخ‌ها در دنیا مطرح شود (بیانات در دیدار با طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم: ۱۳۸۹/۰۷/۲۹).

مانع تعصب و خشک مغزی

یکی از راه‌های مبارزه با خشک مغزی و تعصب، مبارزه معرفتی است تا انسان از نظر فکری رشد کند. اگر انسان با افکار و اندیشه‌های مختلف آشنا باشد و در رأی و نظر خود لجاجت و تعصب به خرج ندهد و راه‌های تفکر و خردورزی را بر روی خود نبندد، اندیشه او بارور خواهد شد. اسلام، پیروان خود را به آزاداندیشی و نداشتن جمود فکری و تعصب فرا می‌خواند و شرط ایمان و مسلمانی را آزادی عقیده و اندیشه می‌داند (آل عمران: ۶۴).

نتیجه گیری

گسترش تفکر و گسترش علوم به عنوان دو شاخصه مهم در تمدن سازی نوین اسلامی به شمار می‌روند. مقام معظم رهبری به عنوان فیلسوف و نظریه پرداز تمدن نوین اسلامی بر نقش رشد علمی در تمدن سازی نوین اسلامی تأکید کرده‌اند و معتقدند همچنان که تحول و پیشرفت در علم داریم، پیشرفت در فکر هم باید پیدا کنیم. رهبر معظم انقلاب معتقدند که خط و جهت تلاش‌های علمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع را اندیشه و تفکر ترسیم می‌کند و تولید علم نیز به معنای شکستن خط مرز دانش و فتح کردن آفاق جدید، اضافه کردن بر فناوری موجود دنیا می‌باشد. در پرتو علم و فکر ویژگی‌های ذاتی مانند حیات بخشی، نو شدن قوانین و مقررات و تطابق با مقتضیات زمان و دوری از تعصب و خشک مغزی در جوامع اسلامی نهادینه خواهد شد و افراد جامعه از بصیرتی بر مبنای تفکر و علم برخوردار خواهند شد و تمدن نوین اسلامی که نتیجه آن عزت مسلمانان می‌باشد محقق خواهد شد.

منابع

- قرآن کریم، مهدی الهی قمشه‌ای، ترجمه قرآن، قم: فاطمه الزهرا، ۱۳۸۰ ش
- ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، ج ۲ و ۶، بیروت: دار صادر، بی‌تا.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درر الکلم، ج ۲، قم: دار الکتب الاسلامی، بی‌تا
- آملی، حسن‌زاده، فهرست غرر الحکم و درر الکلم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
- امین، احمد، زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۹۶۵ م.
- بن نبی، مالک، مشکله الافکار فی العالم الاسلامی، بیروت: دار الفکر المعاصر، بی‌تا.
- جیلانی، رفیع الدین محمد بن محمد مؤمن، الذریعه الی حافظ الشریعه؛ شرح اصول کافی جیلانی، ج ۱، قم: دار الحدیث، ۱۴۲۹ ق
- حر عاملی، وسائل الشیعه، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا، ج ۱۵.
- خامنه‌ای، سید علی، بیانیه گام دوم.
- خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دیدار مردم اصفهان ۱۳۹۵/۰۸/۲۶.
- بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم ۱۳۸۹/۰۷/۲۹
- سلامی، نذیر احمد، اندیشه‌های اسلامی در سخنان امام ابوالاعلی مودودی، تهران: احسان، ۱۳۸۸ ش.

- طباطبائی، محمدحسین، میزان، ج ۵، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ش
- کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، ج ۲، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
- مطهری، مرتضی، ده گفتار، تهران: صدرا، ۱۳۸۷ ش.
- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۲۵، تهران: صدرا، ۱۳۷۲ ش
- معلوف، لوئیس، المنجد، ترجمه محمد بندر ریگی، جلد اول، تهران: ایران، ۱۳۷۴ ش.
- موسوی خمینی، روح اله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، چاپ سوم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۷ ش.
- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ج ۱۱، قم: آل البيت، ۱۴۰۸ ق.

